

Філософія,
методологія,
теорія та історія
державного
управління

Радмила Войтович,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри філософії
і методології державного управління НАДУ

Модернізація державного управління в умовах глобальної інтеграції

У межах цієї статті зроблено концептуальний аналіз модернізації державного управління в умовах глобальної інтеграції, розкрито методологічний зміст модернізації, досліджено її вплив на умови взаємовідносин між державами, конкретизовано рівні, форми та засоби модернізації державного управління. *Ключові слова:* трансформація, модернізація, модернізація державного управління, глобалізація, глобалізаційні процеси, революція, осучаснення, національна держава, наздоганяючий розвиток.

Within this paper analyzes the conceptual modernization of public administration in terms of global integration, concepted content modernization, studied its effect on the relationship between the conditions, specified level, and forms of public administration modernization.

Key words: transformation, modernization, modernization of public administration, globalization, globalization or processes, revolution, modernization, national state, nazhodanyayuchyy development.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси сьогодні набули особливої інтенсивності та оформились у достатньо чіткі інституційні форми модернізації в різних сферах суспільного життя як окремої країни, так і світоустрою в цілому. Модернізація є важливим показником розвитку держави, рівня життєдіяльності громадян, а відповідно і важливою передумовою демократичної, соціальної, політичної й культурної організації суспільства. Водночас усе частіше вона породжує тенденції кризових явищ, глибинних суперечностей, що в кінцевому підсумку засвідчує "кризу ефективності національних держав", "кризу легітимності міжнародних інститутів", а отже, й "кризу ідентичності" сучасної людини, яка обережно ставиться до "космополітичних цінностей" і віддає перевагу національним орієнтирам суспільного розвитку як каталізатору подолання внутрішніх та зовнішніх суперечностей такого розвитку.

Однією з умов реалізації сучасної глобалізації є модернізація, яка закономірно розглядається як інтернаціональний процес та один із варіантів суспільного розвитку, що приводить до вдосконалення та накопичення позитивних кількісних і якісних змін у розвитку певного явища (економічних, соціальних, демографічних, культурних та ін.). Відповідно до цього модернізація, яка сьогодні охоплює переважну більшість країн, може привести сучасний транснаціональний світ до повної його невпізнанності, внаслідок чого вона породжуватиме й чимало проблем, які можуть спровокувати небезпечний конфлікт, що позначиться на специфіці політики національних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На думку американського ученого П. Ратленда, глобалізація приходить на зміну модернізації, а тому вона не є одним із факторів її здійснення, до приходу глобалізації "економічний та політичний розвиток трактувався як зміна стадій або подій, просторово поділених кордонами суверенних держав... з приходом глобалізації таке розуміння історії людства замінено синхронним баченням, яке фіксує події одночасно, не розподіляючи їх у просторі та часі" [1, с. 15]. Більшість дослідників при цьому появу глобалізаційних тенденцій пов'язують саме з розпадом Радянського Союзу, який привів до утвердження нової моделі політичних та культурних цінностей, що стало першою формою модернізації системи державного управління.

Мета статті - зробити концептуальний аналіз модернізації державного управління в умовах глобальної інтеграції. Досягнення даної мети зумовлює вирішення таких завдань, як: розкрити методологічний зміст модернізації, дослідити як вона впливає на умови взаємовідносин між державами, конкретизувати різні форми та засоби модернізації державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація справляє значний вплив на модернізацію національних систем державного управління, а також вона відкриває нові можливості для розвитку людства, являючи собою "інтеграцію інтересів та можливостей у реальному часі", вона відміння історичний час, а певною мірою і простір. Теоретично віднині будь-яка країна і будь-який народ, незважаючи на специфіку своєї історії, можуть скористатись економічними, геополітичними та технологічними перевагами, які відкриваються перед ними, якщо вони відчинять свої двері міжнародній спільноті.

На нашу думку, одним із факторів, який увиразнює потребу виникнення модернізації, є нерівні умови розвитку національних держав у сучасних глобалізаційних процесах, де одні з них розвиваються швидше, інші намагаються їх наздогнати. Модернізація є тим засобом, який може змінити такі умови взаємовідносин між державами. По-перше, хтось когось може обігна-

ти, відповідно до чого зміниться його місце в таких змаганнях; по-друге, політична та економічна могутність може перейти від однієї країни до іншої - історія знає чимало прикладів, коли могутні держави перетворювались на другорядні, а невідомі за кількасот років ставали могутніми наддержавами. Така драматична нерівність, яка спостерігається між державами сьогодні, перетворилась на глобальну проблему, що вказує на ймовірність виникнення міжцивілізаційного конфлікту, який чітко покаже несумісність інтересів та цінностей між окремими державами. Саме тому модернізація є вкрай необхідною, оскільки передбачає підтягування окремих держав до найвищих стандартів розвитку, вона фактично сприяє подоланню певної нерівності, яка спостерігається у розвитку між державами.

Проте розуміння сутності модернізації в такому ракурсі не може зводитись до тотожного запозичення досвіду розвитку одних держав у інших, оскільки в першу чергу вона передбачає озброєння позитивним потенціалом функціонування своїх власних традицій та інститутів і жодною мірою не означає відмову від власних цивілізаційно-культурних ідентичностей. Запозичення буде ефективним лише в тому випадку, якщо в результаті утворяться симбіозні форми, які не ламатимуть цивілізаційно-культурну ідентичність. У протилежному випадку, коли модернізація матиме насильницькі форми, вона буде згубною для розвитку як держави, так і цивілізації в цілому.

При цьому, аналізуючи методологічні засади модернізації, доцільно розглянути її зміст у співвідношенні з альтернативними категоріями. Доцільно також чітко розмежовувати поняття модернізації та трансформації. Якщо модернізація передбачає адаптовану до сучасних вимог зміну процесу з набуттям ним нової позитивної якості, то трансформація являє собою перетворення внутрішньої сутності певного явища та переведення його з одного стану функціонування в інший.

Неправильним також є ототожнення категорій модернізації та осучаснення, адже це категорії, які методологічно не збігаються між собою. З нашої точки зору, осучаснення є складовою модернізації, оскільки воно передбачає наявність певного еталона сучасності, зіставлення з яким породжує прагнення досягти або зрівнятися з вищим рівнем. Це безпосередньо викликано тим, що в умовах глобалізації відбувається нерівномірний розвиток держав, оскільки співіснують так звані передові, розвинені та відстаючі країни, для яких характерна така форма співіснування, як "наздоганяючий розвиток", осучаснення ж підтягує його до найвищих стандартів такого розвитку.

У свою чергу, постійне "осучаснення" - це об'єктивний цивілізаційний процес, що природно призводить до різних форм протистояння - непорозуміння, традиціоналізму, консерватизму, поквалітивності та боротьби з їх наслідками - відставанням, посиленням зовнішньої залежності, застоєм та кризами. Саме за таких причин модернізація здійснюється частково й нерівномірно, оновлюються лише окремі соціальні та політичні інститути,

сфери промисловості й виробництва, завдання та ідеології, а також (що не менш важливо) й суспільні настрої.

Принципова методологічна відмінність спостерігається і в розумінні співвідношення понять "модернізація" та "революція". Так, модернізація здійснюється хоча й системно, проте фрагментарно, тоді як революція являє собою суцільну й конструктивну зміну закономірностей функціонування певного явища. Водночас фрагментарна модернізація є суттєво обмеженою, оскільки вона відбувається досить повільно, лишаючи поза увагою відставання та певні форми протидій, тоді як революція є крайньою радикальною формою зміни внутрішньої сутності функціонування певного явища. Революція закономірно має двосторонній характер, а саме: з одного боку, вона виникає в результаті недостатньо швидкої та комплексної модернізації, а з другого - є певною формою протесту проти самого процесу модернізації та його соціальних наслідків. У цьому контексті революція приводить до розпаду старої системи, створює нові інституції, правові та політичні норми, які забезпечують участь громадськості в державно-управлінському та політичному житті.

Залежно від умов, специфіки та особливостей реалізації модернізації доцільно виділити відповідні її рівні, форми, способи й типи.

Передусім слід виокремити два рівні модернізації: внутрішній (породжений факторами потреб суспільного розвитку в середині окремої країни) та зовнішній (породжений сучасними умовами глобалізації, які зачіпають архітектуру світу в цілому).

Аналізуючи більш докладно внутрішній рівень модернізації, слід виходити з розуміння еволюції соціальної структури суспільства та безпосередньо суб'єктів здійснення модернізаційно-глобалізаційного процесу. Внутрішня модернізація передбачає трансформацію соціальних інститутів у середині держави. Прикладом цього може бути перехід від однієї системи державного управління до іншої (від адміністративно-командної до демократичної). Кожна держава має свою власну національно регламентовану систему інститутів, і коли на певному етапі її розвитку вони доводять свою неефективність, постає потреба внутрішньої модернізації, яка має відповідати виключно її національним інтересам та критеріям.

Коли мова йде про рівень зовнішньої модернізації, то в першу чергу постає питання про узгодження діяльності між владними інститутами розвинених країн щодо подолання негативних економічних та політичних наслідків сучасної глобалізації, оскільки це дасть змогу створити нову ефективну структуру світу. На думку російського вченого Ю.Афанасьєва, управління прийдешнім світом вочевидь буде здійснюватися складними багаторівневими системами, не обов'язково навіть державними, в яких на останньому місці перебувають фактори, що регулюють взаємовідносини у різних сферах і забезпечують загальну стабільність, право, моральність [2, с. 367].

При цьому слід відзначити, що безпосереднім суб'єктом реалізації внутрішньої модернізації є суспільство, окрема людина, тоді як суб'єктом реалізації зовнішньої модернізації виступає держава. Проте ця теза заперечується певними вченими, які вважають, що модернізація є природно-історичним процесом, і тому жодною мірою не доцільно розглядати активну роль держави, її правителя чи власну ініціативу окремих груп громадськості, які впливають на реалізацію відповідних корпоративних рішень.

Залежно від рівнів реалізації модернізації можна виділити такі основні способи її здійснення: фрагментарна (стосується окремих аспектів трансформації сфер суспільного життя); неповна (характеризує часткову трансформацію внутрішніх закономірностей функціонування певного суспільного явища); незавершена або часткова (включає поряд з культивуванням та домінуванням власного духовного капіталу запозичення чужого); прогресивна (термінова трансформація суспільства чи окремих його сфер, яка відповідає сучасним вимогам і підготовлена попереднім етапом суспільного розвитку); перервана (якщо трансформація окремого явища та адаптація його нових умов не приводить до конкретного, наперед визначеного результату, вона припиняється); наздоганяюча (передбачає чітке наслідування трансформаційних норм суспільного розвитку і відіграє важливу роль у життєдіяльності сучасних суспільств).

Відповідно до суспільно-історичного та економічного критеріїв можна виділити такі типи модернізації: доіндустріальний (перехід від природних виробничих сил до мануфактури); ранньоіндустріальний (технологічно-детермінований переходом від ремісничого, мануфактурного виробництва до фабрично-заводського); пізньоіндустріальний (перехід від фабрично-заводського до потоково-конвеєрного способу виробництва); постіндустріальний (зумовлений сучасною технологічною революцією) [3, с. 76].

Аналізуючи специфіку реалізації модернізації державного управління, цілком виправдано розглядати її не лише як зовнішнє перетворення, але і як внутрішнє, оскільки її основною метою є саме перетворення світу людських взаємовідносин. Адже все частіше сьогодні йдеться про формування особливого типу людини, не здатної зрозуміти доцільність модернізації, що в кінцевому підсумку, за І.Кантом, засвідчує її соціальна інфантильність, яка блокує будь-який розвиток у бік відкритого суспільства та його модернізаційних процесів. Усе це вказує на доцільність активізації людинотворчого фактора в сучасних глобалізаційно-модернізаційних умовах, розуміння можливості та обов'язковості здійснення модернізації сучасного світу. Цінною в цьому плані є концепція "трьох К" М.Мамардашвілі, яка задовго до цього фактично передбачила зміст буття людини на початку ХХІ ст. Відповідно до концепції доцільно дотримуватися трьох основних позицій: 1) світ такий, що в будь-який момент у ньому може щось відбутися тільки за участю людини; 2) людина не лише може, але й зобов'язана брати участь у побу-

дові структури світу, тому що вона це може; 3) сьогодні очікується прихід "антропологічної катастрофи", який може призвести до загибелі цивілізації, тому людина має все зробити заради окультурення середовища, в якому вона тимчасово перебуває [4, с. 68]. Недотримання цих трьох позицій може призвести до так званого модернізаційного нігілізму, який позбавить сучасний світ можливості досягнення конкретної модернізаційної перспективи свого історичного розвитку в умовах глобалізації.

Важливу роль у контексті здійснення модернізації відіграє держава, основна функція якої в першу чергу зводиться до вибору адекватної стратегії розвитку суспільства та формування нової парадигми його функціонування. Роль держави також зводиться до політичної організації модернізаційного процесу конкретно у здійсненні серії економічних, політичних, соціальних та інших трансформацій, які забезпечують якісно новий рівень суспільного розвитку. За таких умов, на нашу думку, основним принципом модернізації держави та суспільства має стати реалізація принципу соборності, який би цілком відображав їх самобутні цінності. На жаль, у системі державного управління завжди є конфлікт інтересів між прогресивною меншістю та консервативною більшістю, яка нічого змінювати не хоче, інноваційні методи діяльності досить часто належно не сприймаються, не кажучи вже про можливість їх реалізації. Тому в цьому контексті особливо важливою є регулятивна роль певної зовнішньої інстанції, здатної спрямувати частковий модернізаційний процес, забезпечувати його точність та послідовність. Тобто в державі має бути створений конкретний державний інститут, який би забезпечував ефективне здійснення процесу модернізації суспільства та основних сфер його життєдіяльності.

Некоректним є також твердження, що модернізація - це одна із форм наслідування західних стандартів суспільного життя, які безпосередньо можна адаптувати до загальнонаціональних традицій. Різні цивілізації мають рівнозначну цінність, історичну унікальність та самобутність, які в процесі своєї життєдіяльності доцільно зберігати та примножувати, відповідно до цього неприпустимим є видавати свої порядки за еталон і намагатись їх поширювати. Важливо й те, що в третьому тисячолітті на Заході сформувались такі форми соціальних антагонізмів, які породили відповідну низку проблем у розвитку постіндустріального суспільства та призвели до так званої ерозії базових цінностей, які перешкоджають фундаментальним основам такого суспільства.

Саме тому сьогодні йде мова про модернізацію національних систем державного управління, яка б оминала цінності західного світу. Адже сам по собі вплив Заходу здатний породжувати різні форми синтезу цивілізацій та модернізацій, які не завжди можуть мати позитивний результат та навіть призводити до "феномену нової варваризації". В таких умовах пріоритетними стають квазідемократичні цінності модернізації, які перешкоджають

ефективному та стабільному розвитку національних держав, що, висловлюючись словами С.Хантінгтона, породжує "зіткнення цивілізацій".

Проте ще на початку 70-х рр. Л.Штраусс, виступаючи з першою доповіддю Римського клубу, наголошував, що реалізувати однаковою мірою західні методи процвітання людству не вдасться... враховуючи те, що повне дотримання прав людини дає їй можливість вільно розвиватися і всі будуть діяти однаково, а отже, будуть рівними, прогрес забезпечує дедалі більший розквіт, а він - дедалі більшу свободу та справедливість ... цей прогрес веде до "суспільства загальної рівності", до світової Ліги вільних та рівних націй, які складаються з вільних та рівних людей. А оскільки існування якої-небудь групи вільних та процвітаючих країн тривалий час неможливе слід прагнути до розквіту кожної країни і світового співтовариства. Збереження західної демократії забезпечується демократизацією решти світу ("глобальна демократія") [5].

Це все свідчить про те, що модернізація без адекватно розвинених соціальних передумов може призвести до модернізаційної утопії, яка здатна спричинити появу низки негативних факторів. Щоб цього не сталося, необхідні: по-перше, справді реформаційна діяльність влади; по-друге, постійні, конструктивні та системні зусилля зацікавлених у створенні відкритого суспільства демократичних сил. Усупереч цьому неминучим є "утопічний популізм", який може призвести до певних перекосів у бік модернізаційного авторитаризму. Тому навряд чи можна стверджувати, що модернізація, на відміну від глобалізації, привносить певну визначеність у суспільному розвитку, що це процес, який регламентує та детермінує всі форми суспільного розвитку, оскільки це тим самим стає запереченням можливості існування відкритого суспільства з його демократичними інститутами.

Процеси модернізації державного управління в Україні сьогодні в першу чергу пов'язуються із формуванням відкритого суспільства, яке передбачає модернізацію цінностей та імперативів суспільного розвитку, що відповідали б змісту національної ідеї (на сьогодні вона ще перебуває на етапі свого становлення). В цьому плані постає питання можливості модернізації й самої національної ідеї, адже кожен історичний період розвитку вимагає формування нової національної ідеї, а не "реанімування" попередньої, здатної забезпечити формування національної ідентичності, яка може протистояти умовам насильницької модернізації.

Здійснюючи сьогодні в Україні відповідні модернізаційні проекти, слід відпрацювати певний методологічний інструментарій, який забезпечить їй можливість ефективного включення в сучасні глобалізаційні процеси шляхом відмови від так званих "вульгарних версій модернізацій" та вироблення натомість ефективної моделі внутрішньої модернізації. З нашої точки зору, будь-яка держава має рухатись у напрямі прогресивної модернізації. З цього приводу слід чітко проаналізувати, чи завжди модернізація держави супро-

воджується модернізацією суспільства, оскільки держава змінюється одночасно із суспільством та під його впливом, але модернізуватись воно може іншим шляхом.

Модернізація держави може здійснюватися двома способами. Перший - коли держава може панувати, нічого не змінюючи в суспільстві, але здатна стати агентом його модернізації, адже саме держава має забезпечити повне оновлення суспільних відносин, і другий - коли держава не модернізується сама та відповідно уникає модернізації суспільства, або стримує його модернізацію, чинить опір цьому процесу. Інший варіант розвитку виникає тоді, коли держава не модернізується сама та уникає модернізації суспільства, або ще гірше - заперечує його модернізацію та всіма силами протистоїть їй. Унаслідок цього виникають революційні кризи, боротьба з консерватизмом та реакцією, які модернізують державу та суспільство. Модернізаційний процес вони і підштовхують, і водночас стримують. При цьому відзначимо, що ефективна модернізація є можливою лише за одночасного узгодження участі суспільства та держави в модернізації. Модернізація є системним процесом. Якщо один з елементів цієї системи (частина суспільства або конкретна державна інституція) випадають із нього, модернізація стає неможливою. Тому, пропонуючи конкретні шляхи щодо модернізації системи державного управління в Україні, доцільно створити конкретні модернізаційні програми, до розробки яких мають бути залучені передусім різні наукові співтовариства. Такі модернізаційні програми повинні забезпечувати цілісність процесу модернізації, а отже, стосуватись передусім сфери державного управління, враховуючи національні інтереси, особливості культури та ідеології розвитку, яку держава намагається прищепити суспільству.

При цьому слід пам'ятати і про те, що хоч би які ідеологічні та політичні цілі модернізаційного розвитку ставились державою, все одно ідеї модернізації мають певного роду імперативний характер. Для більш розвинених країн модернізація є змагальним процесом, який забезпечує оновлення та осучаснення окремих сфер життя суспільства - наздоганяючий та випереджальний розвиток між собою чергуються. Для тих країн, які з різних причин відстають у такому процесі, необхідною є тотальна модернізація, що охоплює всі сфери суспільного життя і забезпечує так звані цивілізаційні зрушення.

Водночас слід визнати, що модернізація є механізмом подолання відставання держави. Сьогодні відбувається входження України в європейську політику, до чого спонукає ряд зовнішніх обставин та сукупність внутрішніх факторів. Усе більш відчутним стає відставання технологічне, економічне та соціально-культурне. Проте модернізація суспільства в технологічному та соціокультурному плані не завжди включає політичну складову. Можна наслідувати західний розвиток техніки та технологій у відриві від тих соціальних та економічних інститутів, у межах яких вони діяли на

Заході. Нерідко нововведення є недостатньо підготовленими попереднім розвитком держави і мають виключно штучний характер. Тому значна кількість людей не охоче включаються у процеси "європеїзованої глобалізації" і не вважають себе "європеїзованою елітою", яка запозичує західні цінності та ідеали, у той час як основна частина населення продовжує жити в традиційному патріархальному середовищі, яке є абсолютно відмежованим від зовнішнього світу "глухою стіною".

Основними факторами, які "протистоять" модернізації державного управління, є: відставання (від змін інших сфер життєдіяльності суспільства); здійснення на непідготовленій основі (недостатній рівень розвитку громадянського суспільства з відповідним відставанням розвитку його інститутів). Зрештою це може призвести до утворення кризової ситуації в суспільному житті. З метою подолання даної ситуації доцільно розробити ефективну модель модернізації системи державного управління, побудованої на принципах демократизації, відкритості та відповідності умовам глобалізаційного розвитку. Важлива роль при цьому належить безпосередньо модернізації державно-управлінської еліти, яка має бути динамічнішою та реально відповідати потребам часу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, модернізація являє собою інтернаціональний процес та один із варіантів суспільного розвитку в умовах глобалізації, що приводить до утвердження нової моделі взаємовідносин суспільства та держави, породжуючи в остаточному підсумку нову модель системи державного управління. Однією з передумов виникнення модернізації є нерівні умови розвитку національних держав, які в архітектоніці сучасного світу мобільно змінюються, а подекуди можуть породжувати конфліктні ситуації у міжцивілізаційному розвитку на предмет певної невідповідності окремих держав найвищим стандартам такого розвитку. При цьому однією з умов модернізації системи державного управління в Україні є розробка імперативів відкритого суспільства, які і визначають основні методологічні засади реалізації нового модернізаційного проекту суспільного розвитку, який забезпечить їй лідерство у глобалізаційних процесах. Саме цей контекст і закладає перспективи для подальшого розроблення даної проблематики в межах вітчизняної науки державного управління.

Список використаних джерел

1. Ратленд П. Глобализация и посткоммунизм / П. Ратленд // Мировая экономика и междунар. отношения. - 2012. - № 4. - С. 15-18.
2. Афанасьев Ю. Опасная Россия. Традиции самовластия сегодня / Ю. Афанасьев. - М., 2011. - С. 411.
3. Красильщиков В. А. Шанс на обновление России (зарубежный опыт модернизации и российской перспективы) / В. А. Красильщиков, Г. М. Зибон

ров, В. А. Рябов // Мир России. Социология. Культурология. - 2009. - № 1. - С. 54-76.

4. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. - М., 1992. - 311 с.

5. Face di globalizzazione: Inter a locale dimensione de developmento / Ed. by Shahid Yusuf, Simon Evenett, Weiping Wu. - Washington-Roma : Pace Bank, 2001. - XV. - 278 p.

Денис Кіслов,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ,

докторант кафедри державного управління

і менеджменту НАДУ

Системність криз та кризи управлінських систем

У статті розглядаються проблеми дослідження циклічності, системності та природи криз; умови їх виникнення та профілактики; методи використання кризових ситуацій з метою пошуку засобів нейтралізації їх негативних наслідків і реалізації нових перспективних трансформацій.

Ключові слова: кризи, розвиток, циклічність, системи, системність, профілактика.

The problems of research cycles, and the nature of the systemic crisis, the conditions of their emergence and prevention, and methods of use of crisis to find ways to neutralize their negative effects and implementation of promising new transformations.

Key words: crisis, development, cycles, systems, system, prevention.

Постановка проблеми. Профілактика можливих криз будь-яких видів та форм повинна починатися заздалегідь. У кризові ситуації треба входити підготовленими; проходити через їхнє "чистилище" й виходити з них у новітній якості. Баласт та нашарування старих стереотипів, незрозумілостей та невизначеностей систем управління необхідно залишити в минулому. Для цього мають бути створені соціально-психологічні та політекономічні механізми ліквідації і нейтралізації вад минулої епохи. Системність криз зумовлена розвитком комунікативності систем, в яких вони розвиваються. При цьому основними виступають управлінські політичні та соціальні комунікації, суб'єкти яких здатні впливати на ситуативні зміни і трансформації соціуму. Без наперед виробленої здатності до самореформування, адаптації до будь-яких непередбачуваних ситуацій, гнучкості й мобільності такі суб'єкти управління не зможуть ефективно керувати необхідними трансформаціями. Реальна мож-